

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Дегтярєва Тетяна Олегівна

УДК 811.161.1'38

**Мовні засоби вираження імпресіонізму в художньому тексті
(на матеріалі творчості О.С. Гріна)**

10.02.02 – російська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі російської мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор

ІВАНОВА Людмила Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри російської мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

ОЗЕРОВА Ніна Григорівна,
Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні,
завідувач відділу російської мови.

кандидат філологічних наук

БОЛЬШАКОВА Наталія Іванівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
ст. викладач кафедри фонетики
та граматики слов'янських мов.

Провідна установа – Інститут філології Київського
національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Захист відбудеться 21 травня 2002 року о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, М.Київ. вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 16 квітня 2002 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертаційного дослідження. В останні десятиріччя важливе місце у сфері наукових пошуків лінгвістів займає текст як форма існування письмового варіанта мови. Текст віддзеркалює пізнаний людиною світ, і увага до його особливостей і закономірностей організації є наслідком розширення і поглиблення пізнавального процесу, головною діючою особою якого виступає людина. Отже, провідним напрямом у дослідженні тексту є антропоцентризм.

Створюючи художній текст, письменник відбирає мовний матеріал залежно від поставлених завдань і власного світобачення, а також відповідно до обраного ним способу відображення дійсності, до того мистецького напрямку, який найкраще забезпечує відтворення думок і почуттів митця.

Мовні засоби вираження імпресіонізму в художньому тексті ще не були об'єктом дослідження в лінгвістиці. Окремі питання розглядалися в працях деяких мовознавців (Л.П.Іванової, І.В.Арнольд, А.Доза), а також літературознавців (Л.Г.Андрєєва, О.І.Білецького, П.Генрі, І.В.Корецької, Ю.Б.Кузнєцова, Л.В.Усенко). Проте й на сьогодні відсутні наукові роботи, присвячені багатоаспектному аналізу імпресіонізму в лінгвостилістичному плані. Досі не визначені засоби його вираження в художньому тексті на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

У реферованому дослідженні вивчаються звукова символіка й лексичні засоби створення імпресіоністичного ефекту в творчості О.С.Гріна.

Аналіз літературної спадщини О.С.Гріна в означеному вище аспекті набуває особливої ваги, оскільки творчість цього самобутнього російського письменника вивчалася в основному літературознавцями (І.Дунаєвська, М.Кобзєв, В.Ковський, Л.Михайлова, В.Харчев, В.Хрульов та ін.). Визначення однієї з характерних ознак творчості письменника є важливим для системного опису його ідіолекту, а також внеском у розробку проблеми індивідуальних мовних картин світу. Саме цим і зумовлюється актуальність теми.

Матеріалом для дисертаційного дослідження обрано тексти найяскравіших прозових творів О.С.Гріна (повість “Алые паруса” та роман “Бегущая по волнам”). Для розширення аспекту спостереження залучалися факти з інших творів письменника.

Безпосередній **об'єкт аналізу** – мовні засоби імпресіоністичного опису.

Предмет дослідження – фонетичні та лексичні засоби створення імпресіоністичного ефекту.

Метою дисертаційного дослідження є визначення мовних засобів вираження імпресіонізму в текстах художніх прозових творів О.С. Гріна.

Метою роботи зумовлені такі **завдання**:

- 1) виявити та описати особливості звукового інструментування прозових творів письменника;
- 2) дослідити явище звуко-колірного символізму як прояву імпресіонізму в художньому тексті;
- 3) проаналізувати словесні засоби створення імпресіоністичного ефекту в портретних описах;
- 4) визначити та описати лексичні засоби вираження імпресіонізму в пейзажах О.С.Гріна.

У дослідженні використані такі **методи та прийоми**:

- лінгвістичного спостереження і аналізу;
- компонентного аналізу;
- лінгвостатистичного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковим напрямком Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Дослідження проблем гуманітарних наук”, входить до плану наукових досліджень кафедри російської мови, виступає складовою частиною комплексної теми “Проблемні питання мовознавства”.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше здійснено аналіз мовних засобів вираження імпресіонізму в художньому тексті (на фонетичному та лексичному рівнях). Проаналізовано та описано явище звуко-колірного символізму в прозовому художньому тексті; виявлено вербальні засоби створення імпресіоністичного ефекту в портретних та пейзажних описах О.С.Гріна; визначено особливості індивідуального стилю творчості письменника.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вперше виявлені мовні засоби вираження імпресіонізму на різних рівнях ієрархії мови; зроблено певний внесок у розвиток фоносемасіології, що сприятиме розширенню знань з проблеми звукового символізму. Одержані результати можуть бути використані під час лінгвістичного аналізу імпресіонізму в художніх текстах інших авторів та при подальшому вивченні мовної палітри творчості О.С.Гріна.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю використання матеріалів дослідження у вузівських курсах з лінгвістики тексту, стилістики та літературознавства, а також у практиці викладання всесвітньої літератури в середній школі.

Апробація та впровадження роботи. Основні положення та результати дослідження висвітлені у доповідях на VIII (Київ, 1999), IX (Київ, 2000) і X (Київ, 2001) міжнародних конференціях “Мова та культура”; на Міжнародній науково-методичній конференції

“Фундаменталізація та профілізація підготовки спеціалістів з вищою освітою” (Суми, 1999); на Міжнародній науковій конференції “Російська література напередодні третього тисячоліття. Підсумки розвитку та проблеми вивчення” (Київ, 2000); на відкритому науково-методичному семінарі "Актуальні питання міжнародного співробітництва та навчання іноземних громадян у вищих навчальних закладах України: пошуки, відкриття, перспективи" (Суми, 2001). Основні положення дисертації були представлені на звітних наукових конференціях Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2000; 2001). Зміст роботи викладений у чотирьох публікаціях.

Матеріали дисертаційного дослідження були використані в процесі викладання світової літератури студентам II – III курсів Сумського державного університету (довідка про впровадження № 55.03.06/1918 від 8.11.01) та на уроках світової літератури під час вивчення творчості О.С.Гріна в загальноосвітній середній школі № 4 м.Суми (довідка про впровадження № 16 від 20.11.01).

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (316 найменувань). Повний обсяг дисертаційного дослідження – 189 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність, визначається мета, завдання роботи, розкривається новизна, теоретичне та практичне значення, визначаються методи дослідження, подано відомості про апробацію роботи.

У **першому розділі “Теоретичні передумови мовного оформлення імпресіонізму в художньому тексті”** розкриваються естетичні принципи імпресіонізму, шляхи його проникнення в інші види мистецтва, зокрема в літературу.

Імпресіонізм (франц. *impressionnisme*, від *impression* – враження) – напрямок у мистецтві, який був заснований на принципі безпосередньої фіксації митцем своїх суб’єктивних спостережень та вражень від дійсності й основним своїм завданням вважав витончене відтворення реального світу, його динаміки й мінливості. Цей напрямок виник у Франції в кінці XIX століття у живописі.

Незабаром імпресіонізм швидко розвивається в інших країнах, поширюється на різні види мистецтва. У російській художній культурі кінця XIX – початку XX ст. імпресіонізм виявився в прозі А.Чехова, І.Буніна та інших письменників, у живописі І.Грабаря, В.Серова, у музиці О.Скрябіна, але в Росії він не набрав форми цілісного самостійного напрямку й існував головним чином у межах інших художніх систем та у взаємодії з ними.

Подібною була ситуація з імпресіонізмом і в українській літературі та мистецтві. Тут його своєрідні прояви помітні у пізнього М.Коцюбинського, В.Стефаника, О.Кобилянської.

У літературі імпресіонізм розглядається як стильове явище, яке стало характерним для письменників різних переконань та художніх методів. Окремі питання літературного імпресіонізму порушуються в роботах Л.Андрєєва, І.Корецької, Д.Наливайка, Є.Євніної, П.Генрі та ін. Дослідники зазначають, що письменникам-імпресіоністам притаманне синестетичне сприйняття світу, піклування про звукопис, яскраву колористику, прагнення збагатити мову шляхом збільшення метафоричності, багатозначності, асоціативності. Учені відзначають надзвичайну спостережливість митців, особливу увагу до внутрішнього світу людини, витончених миттєвостей у житті природи, до зорових образів, запахів, звуків та інших відчуттів.

Значний внесок у розробку проблеми літературного імпресіонізму зробили українські філологи: О.Черненко ("Михайло Коцюбинський – імпресіоніст: образ людини в творчості письменника", 1977), Ю.Кузнецов ("Імпресіонізм в українській прозі XIX – початку XX століття: Проблеми поетики і естетики", 1995), Г.І.Сипака (кандидатська дисертація "Особливості лірико-імпресіоністичної стилевої системи ранніх творів А.Головка в контексті розвитку української прози першої половини 20-х років", 1990), П.М.Ямчук (кандидатська дисертація "Імпресіонізм в українській прозі 1890-1930-х років", 1998), С.С.Журба (кандидатська дисертація "Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років XX ст.", 1999), С.М.Пригодій (докторська дисертація "Імпресіонізм на рубежі XIX – XX сторіч: типологія та національні особливості (на матеріалі української та американської літератур)", 1995). Основна увага в названих роботах приділяється ідейно-тематичному аналізу творів, їх місцю в літературному процесі, характеристиці образів, жанровим пошукам письменників, розкриттю типології та національно-художніх особливостей імпресіоністичної прози.

Серед нових досліджень проблем літературного імпресіонізму слід виділити монографію Л.В.Усенко "Імпресіонізм у російській прозі початку XX століття", у якій висвітлюється проблема імпресіонізму та визначається його специфіка в прозі. Заслуговує на увагу робота українського літературознавця Ю.Б.Кузнецова "Імпресіонізм в українській прозі XIX – початку XX століття: Проблеми поетики і естетики", (1995). Автор монографії розглядає імпресіонізм як динамічний комплекс тих принципів творчості, що виявляються в багатоманітності конкретних явищ, притаманних різним видам мистецтва. Ю.Кузнецов вивчає генезу імпресіонізму як у світовому мистецтві взагалі, так і в українській літературі зокрема. Він трактує це художнє явище як "відхід од реалістичної традиції".

Для художників, які започаткували імпресіонізм, основним засобом реалізації свого бачення світу була фарба. Прозаїки та поети, яким була близькою ідея імпресіоністичного сприйняття дійсності, запозичили з арсеналу живописців деякі їх засоби, використовуючи при цьому інший матеріал – мову, ту реальну форму, в яку втілюються образи художньої літератури. Як стильове явище імпресіонізм виявлявся в творчості того чи іншого митця на різних рівнях мовної ієрархії: фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному. Однак мовні засоби вираження імпресіонізму в художньому тексті майже не досліджені, що зумовлює необхідність дослідження цього питання у дисертаційній роботі.

У другому розділі “Фонетичні засоби створення імпресіоністичного ефекту в повісті-феєрії “Алые паруса” розглядається звукова інструментовка тексту.

Фоносемантика – нова наука мовознавчого циклу, яка досліджує зв'язок між звуком та його значенням.

Взаємозв'язок між звуком та смислом цікавив учених з давніх часів. Питання фонетичного символізму, відповідності звука смислу розглядались в роботах В.Гумбольдта, М.Граммона, М.В.Ломоносова, А.Шлейхера, Я.Грімма, О.Потебні, Е.Сепіра, Ш.Баллі, Р.Якобсона та інших. Науковий розгляд проблеми фонетичного символізму (або звуко-символізму – наявності мимовільного зв'язку між звучанням та значенням слова) став можливим лише з появою об'єктивних психолінгвістичних методів дослідження семантичних явищ з використанням електронно-обчислювальної техніки. Вагомий внесок у становлення нової лінгвістичної дисципліни мовознавчого циклу – фоносемантики зробили вітчизняні вчені.

Значна роль у розвитку звуко-символізму належить професорові В.В.Левицькому, засновнику української наукової школи фоносемасіологів. Учений застосовував різноманітні методи проведення експериментів, зокрема метод кореляційного аналізу як основного статистичного прийому експериментального дослідження не тільки символіки звуків, але й значення слова, змістової структури слова. Використання цього методу значно підвищило рівень наукових результатів досліджень проблеми звуко-символізму й ще раз підтвердило думку багатьох учених-лінгвістів про універсальність фонетичного символізму, дало можливість з'ясувати проблему символіки звуків у теоретичному плані.

С.В.Воронін у кінці ХХ століття проголошує створення нової самостійної мовознавчої дисципліни фоносемантики як однієї з інтегральних наук, що виникають на стику наукових досліджень. Учений теоретично обґрунтовує нову лінгвістичну науку, визначає її об'єкт, предмет, мету та основні завдання. Він розглядає звуко-символізм і походження мови, простежує зв'язок фоносемантики з іншими гуманітарними науками, зокрема психолінгвістикою.

Особливої уваги заслуговують праці О.П.Журавльова, який, проана-лізувавши результати численних експериментальних досліджень зарубіжних та вітчизняних учених, визначає науковий статус звукового символізму в лінгвістиці, розробляє його теорію. Він уводить поняття “фонетичного значення”, визначає його місце в структурі слова й подає результати експериментального дослідження символічного значення звуків російської мови за 25 шкалами осгудівського семантичного диференціалу. Учений застосовує статистичний метод обробки результатів дослідження. Він розраховує фонетичне значення слів за власною, ним відкритою формулою, в якій враховуються позиції наголошених і ненаголошених, початкових і непочаткових звуків.

У реферованій роботі досліджується явище фонетичного символізму. Значна увага приділяється аспекту звуко-колірного символізму, тобто здатності звуків стимулювати ті чи інші колірні асоціації – латентний зв’язок звукового образу з незвуковим як прояв імпресіонізму в художньому прозовому тексті, оскільки для письменників-імпресіоністів звук мав особливе значення. Як для живописців фарба, колір, які передавали враження від об’єктивної дійсності, так для майстра слова звук – це не основний, але дуже вагомий засіб створення образу, засіб, за допомогою якого він демонструє своє бачення світу.

Конкретним матеріалом для аналізу вищеназваного аспекту послужила повість-феєрія “Алые паруса”, яка є найбільш яскравим втіленням художнього світобачення письменника і відзначається загальним експресивно-образним змістом. У роботі за допомогою статистичного методу обробки результатів дослідження із застосуванням обчислювальної техніки здійснені підрахунки частотностей голосних звуків. У дослідженні використані дані наукових експериментів О.П.Журавльова, який визначив колірну символіку голосних російської мови:

А – густо-червоний; **Я** – яскраво-червоний;

О – світло-жовтий або білий; **Е** – жовто-зелений;

Э – зеленуватий; **Е** – зелений;

У – темно-синій, синьо-зелений; **Ю** – блакитний, бузковий;

Ы – темно-коричневий або чорний; **И** – синій.

Учений розробив спеціальну методику аналізу змісту звукової форми. Ця методика заснована на виявленні в тексті звуків, частота використання яких значно перевищує середню норму в розмовній мові. Слід відзначити, що в дисертаційному дослідженні аналізуються звукобукви (або графони), оскільки носієм фонетичного значення виступає звукобуквений психічний образ, який формується під впливом звуків мовлення, але усвідомлюється й чітко закріплюється лише під впливом букви.

Перший підрозділ присвячено аналізу колірно-звукових засобів створення образу Ассоль. Приголосний **Л'**, який входить до складу оніма, за результатами досліджень фоносемасіологів, отримав характеристики "ніжний", "світлий". Графон **С** викликає у О.С.Гріна особливі індивідуальні асоціації, пов'язані з чимось світлим, із сонцем.

Етимологія імені Ассоль (від ісп. *al sol* – "до сонця") підтверджується й на колірно-звуковому рівні. Голосні **А** та **О**, за експериментами О.П.Журавльова, несуть значення червоного та жовтого кольору, кольору сонця, кольору вогню. Ці звукобукви в імені Ассоль (**А** – початковий, **О** – наголошений) набувають особливої ваги, оскільки, як відзначають психологи, перший звук у слові є виразнішим, помітнішим порівняно з іншими в 4 рази, наголошений – удвічі. Досліджуваний матеріал показує, що у змалюванні образу Ассоль значно переважають звукобукви **А** та **О**, які, за даними фоносемантики, характеризуються як червоний (**А**) та жовтий (**О**). Це відповідає загальному емоційно-образному змістові повісті, оскільки Ассоль – символ вогню, який асоціюється зазвичай з червоно-жовтим кольором. Перевищують нормальні частотності й "світлі" **Е** та **И**, чим підкреслюється внутрішнє світло, яке випромінює Ассоль. Наприклад:

Ассоль пришла в восхищение. Пламенный веселый цвет так ярко горел в ее руке, как будто она держала огонь.

У цьому фрагменті колір вогню, окрім лексеми *пламенный*, домальовується ще й на фонетичному рівні. Домінують тут звукобукви **А+Я** (перевищують нормальні частотності в 4,8 рази) та **О+Е** (вище від норми в 3,5 рази). Вони передають значення червоного та жовтого кольорів. Меншою мірою перевищують звичайні частотності графони: "зелений" **Е** (вище від норми в 2,7 рази), "темно-синій" **У** (в 2 рази), "синюватий" **Й** (в 1,8), "темний" **Ы** (в 1,3). Інші звукобукви знаходяться в межах норми. При характеристиці звукобукв та їхньої частотності використані дані роботи О.П.Журавльова "Звук и смысл", 1981.

У *другому підрозділі* аналізується звукова інструментовка образу Каперни (села, де жила Ассоль). Звуковий склад цього слова, в якому переважають немилозвучні, важкі для вимови тверді приголосні *к, п, р*, асоціюється з чимось грубим, похмурим. У звуко-колірному аспекті домінуючою звукобуквою є "червона" **А**. Можна припустити, що для О.С.Гріна символіка червоного кольору є амбівалентною. Так, у змалюванні Ассоль червоний – синонім "прекрасний", подібний сонцю, мрії; у змалюванні Каперни цей колір набуває інших значень – він пов'язаний із стражданнями, мучеництвом.

Збіднена сутність, позначена в описах Каперни темними тонами на лексичному рівні, підсилюється фоносемантичними засобами – символікою "грубих" твердих приголосних – *к-п-р-т-д*. У звуко-колірній інструментовці фрагментів домінують "темні" звукобукви **У** та **Ы**, наприклад:

Все трубы Каперны дымились с утра до вечера, трепля дым по крутым крышам.

Звукові повтори – алітерація – немилословних сполучень приголосних *тр-тр-тр-тр-кр-кр*, підсилюючи враження від похмурої картини, створеної семантикою слів, викликають додаткові смисли та конотації. Загальний фон уривка формують “темні” голосні **Ь** (перевищують норму в 8,6 рази) та **У** (в 6 разів). “Світлі” графони вживаються в межах норми.

У *третьому підрозділі* розглядаються особливості використання звукової семантики у змалюванні Артура Грея. Мотив моря, велична сутність якого втілюється в образі цього героя, підсилюється на фоносемантичному рівні. Звукосполучення *гр* в імені персонажа несе інформацію про щось значуще, сильне, величне. Відповідну характеристику ці графони отримали в результаті експериментів фоносемасіологів. “Синювато-зеленуваті” **Э** та **Й** асоціюються з кольором морської води.

Аналіз фрагментів, де зображений Грей, свідчить, що в його звуко-колірному змалюванні переважають такі графони: “сині” **И+Й**, “синьо-зелені” **У+Ю** та “зелені” **Э+Е**, що відповідає кольору води, символом якої виступає герой. Перевищення нормальних частотностей “жовто-червоних” **О+А** підкреслює величну сутність *в рыцаре причудливых впечатлений, искателе и чудотворце*. Наявність великої кількості “найшвидкішої та жвавої” (за О.П.Журавльовим) звукобукви **Й** допомагає розкрити “живість души” Грея:

Артур Грэй родился с живой душой, совершенно не склонной продолжать линию фамильного начертания.

У фрагменті домінують “синюватий” **И**, який перевищує нормальну частотність у 3 рази, “синьо-зелений” **У** (вище від норми в 2,9 рази), “синій” **И** та “жовтий” **О** перевищують норму приблизно вдвічі.

Четвертий підрозділ присвячений аналізу фоносемантичних засобів у пейзажних замальовках повісті-феєрії “Алые паруса”. У процесі дослідження описів природи було встановлено, що змістовість звуків не лише підвищує загальний емоційний тон оповіді, але й створює своєрідні “звукообрази”, співзвучні образам змісту. Так, домінуючі графони **У** та **В** передають завивання штормового вітру; велика кількість “темних”, “грубих”, “сильних” твердих приголосних *р-д-б* допомагає створити величний образ розбурханої стихії – океану, а глухих *ш-п-т* – почути його шум, наприклад:

Стоны и шумы, завывающая пальба огромных взлетов воды и, казалось, видимая струя ветра, полосующего окрестность, - так силен был его ровный пробег, - давали измученной душе Лонгрена ту притупленность, оглушенность, которая, низводя горе к смутной печали, равна действием глубокому сну.

Звуко-колірна інструментовка уривка підкреслює емоційно-образний зміст опису. Основний тон створюють “темні”, “синьо-зелені” **У** (вище від норми в 4,6 рази) та “чорні” **Ы** (перевищують норму в 3 рази). Ці графони допомагають відтворити не лише розбурхану морську стихію, але й передати стан душі Лонгрена.

Кольорові картини в пейзажних описах створюються внаслідок домінування певних голосних графонів, наприклад:

Деревья впереди свободно раздвинулись, пропустив синий разлив моря, облака и край желтого песчаного обрыва.

Мальовничість пейзажів твору завдячує не лише колірним лексемам, але й звуко-колірному інструментуванню. Сині “мазки” наголошених **И**, які перевищують нормальну частотність у 18 разів, створюють картину синьої величі моря (*синий разлив моря*). Переважаюча за частотністю “жовта” **О** (в 6,7 рази) висвічує *край желтого песчаного обрыва*.

У третьому розділі “Лексичні засоби вираження імпресіонізму в творчості О.С.Гріна” розглядаються лексичні одиниці, які письменник використовує для передачі своїх власних переживань, вражень, настроїв, почуттів у створенні портретних та пейзажних зарисовок у повісті-феєрії “Алые паруса” та романі “Бегущая по волнам”.

Перший підрозділ присвячено аналізу проявів імпресіонізму в портретних описах прозових творів письменника. Досліджуваний матеріал свідчить, що підхід до створення портрета у О.С.Гріна близький до імпресіоністичного. У самому портретуванні його приваблює не фізіономічний опис обличчя персонажа, а відтворення того особливого, неповторного, характерного, що робить відчутною живу своєрідність кожного з героїв.

Така портретна особливість у творчості О.С.Гріна має назву “імпресія” (за М.О.Кобзевим), тобто відтворення зовнішності персонажів через враження іншої особи, висування на перший план не стільки сукупності прикмет особистості, скільки вражень від неї інших героїв або самого автора. Виділяються розгорнуті та штрихові імпресивні портрети, у яких через окрему деталь, котра ніби висвічується за допомогою різних мовних засобів, письменник передає те особливе, характерне, що робить неповторним кожного з героїв, спонукає читача самому домалювати образ.

Вираження імпресіонізму на лексичному рівні в портретних описах здійснюється за рахунок:

- епітетів з емоційно-оцінним значенням: *милая и простая улыбка; тяжелые глаза; холодный взгляд; нежный висок;*

- незвичних порівнянь, які дають поштовх для роботи уяви читача: *Дэзи была реальна, как рукопожатие; когда она улыбалась, походила на снежок в розе; каждая черта Ассоль была удивительно легка и чиста, как полет ласточки;*

- синестетичних метафор, які виступають своєрідними експресивними підсилювачами характеристик: *Ассоль – живое стихотворение; Когда впечатление стало полным, Грэй вошел в его теплую подмывающую волну...*;

- переваги конотативного компонента над денотативним у семантиці слова, зумовленої суб'єктивністю сприйняття;

- значної кількості лексем, що у контексті набувають нових оказіональних значень: *неправильное личико; неправильный мягкий овал; нервное, трепетное сложение; нервное, доброе личико.*

Особлива роль в аналізованих творах належить прикметникам на позначення кольору, які використовуються автором для створення імпресіоністичного ефекту в портретних описах дійових осіб: *глаза, серые как песок и блестящие как чистая сталь; рыжие глаза; белая ямка; серая косынка; синие брюки.*

Портрет і пейзаж традиційно вважаються статичними композиційно-мовленнєвими формами, але О.С.Грін, подібно до художників-імпресіоністів, всьому, що він зображує, надає постійного руху. Такого ефекту автор досягає шляхом застосування різних способів художнього зображення:

1) метафоризації, особливо дієслів, оскільки дієслово, виступаючи предикатом та організуючим центром речення, надає всій фразі динамічності та впливає на метафоризацію й інших пов'язаних з ним слів: *полуоткрытый маленький рот блестел кроткой улыбкой; ...когда из бесконечного запаса улыбок на лице девушки распустилась новая, выжидательная;*

2) використання цілого ряду метафоричних антитез, які передають враження від зовнішності героїв та створюють своєрідні мовленнєві світлотіні: *потерял слабость – став широк костью и крепок мускулами; бледность заменил темным загаром; изысканную беспечность отдал за уверенную меткость работающей руки та ін.;*

3) залучення до порівнянь назв птахів, що допомагає автору передати рухливість внутрішнього світу героїв: *Каждая черта Ассоль была выразительно легка и чиста, как полет ласточки. И его речь, ...стала краткой и точной, как удар чайки в струю за трепетным серебром рыб тощо;*

4) використання дієслів та дієслівних форм - дієприкметників та дієприслівників як моторних елементів мови. Особливе місце в описах О.С.Гріна належить дієприкметникові, який поєднує в собі значення ознаки та дії, а динамічна ознака, як відомо, сильніше впливає

на уяву, ніж статична. Дія довше затримується у свідомості людини, якщо вона представлена як ознака: *опущенные веки; стиранное много раз платье; откинутый нервный лоб; стройная отталкивающая нога*. Динамізм підсилюється завдяки використанню прислівників способу дії, міри та ступеня: *свирепо взрогаченные вверх усы; уютно подвернутые руки; круто завернутый подбородок* та ін.;

5) використання прикметників короткої форми, яка виражає якість як стан, надаючи їй тим самим динаміки: *удивительно легка и чиста; широк и крепок костью* та ін.;

6) актуалізації слів, що містять сему “рух”: *нервного, трепетного (сложения); порывистость; полет (ласточки)* тощо.

У другому підрозділі визначаються та аналізуються лексичні засоби вираження імпресіонізму в описах природи О.С.Гріна.

Незважаючи на те, що еволюція пейзажу “проходить у О.С.Гріна через зменшення яскравості барвистої палітри до оживлення шляхом рівноваги колірних та моторних елементів” (М.О.Кобзев), простежується цілий ряд загальних лінгвістичних особливостей, властивих його імпресіоністичному стилю.

Аналіз досліджуваного матеріалу показує, що пейзажі О.С.Гріна позбавлені інформативності. Вони представлені крізь призму сприйняття персонажа, мають імпресивне забарвлення і передають внутрішній стан героїв.

Імпресивні описи природи в повісті-феєрії “Алые паруса” являють собою відносно розгорнуті картини, мають яскраво виражену емоційну забарвленість, що відповідає загальному емоційно-образному змістові твору. Але більш характерними для О.С.Гріна (особливо для романістики письменника) є лаконічні пейзажні замальовки. Вони вкраплюються у твори, викликаючи потрібний письменникові настрій, або створюють фон подій, що розгортаються. Такі замальовки мають суб’єктивний характер, відзначаються безпосередністю та миттєвістю сприйняття, що зближує їх з пейзажами художників-імпресіоністів. Враження від природи передається за допомогою різних мовних засобів. На лексичному рівні виділяються:

1) велика кількість різноманітних епітетів, часто емоційно забарвлених: *свирепое отчаяние; измученная душа; смутная печаль; причудливые цветы;*

2) багатство метафор: *...обнаженное у берегов дно дымилось седой пеной; стоны и шумы, завывающая пальба; ...облака низко трепетали над океаном; глубокая непобедимая вера, ликуя, пенилась и шумела в ней;*

3) оригінальні порівняння: *корабль...был виден ясно, как облака; ...облака пронесли мимо восходящего солнца, как паруса;*

4) якнайширше залучення лексем зі значенням кольору та світла: *золотой нитью; стальной цвет океана; багровый разрыв; алую рябь; снежная белизна; синий и черный цвет; по яркому морю кружилась пена; стало если не светлеть, то яснее видно; тронулась светлая лавина востока; цвета светились.*

У роботі відзначається, що колір та світло передаються автором не лише експліцитно, за допомогою прикметників-коловативів, але й імпліцитно - шляхом використання слів, які асоціативно співвідносяться з кольором та світлом: *...облака тронулись слабым румянцем; пена блестяла; сияли причудливые цветы; видел лишь трепет и блеск; разбрасывая веселье, он пылал; ...остановился по самой середине зари.*

Основу пейзажів О.С.Гріна становлять переходи та переливи тонів: *...неясно стал виден простор волн. Солнечный свет окреп, хотя ярко он еще не вырывался из туч, но стал теплее тоном. За золотой нитью небо, вспыхивая, сияло огромным веером света.*

Динамізм описів природи створюється завдяки використанню моторних елементів мови – дієслів та дієслівних форм (*цвет переходил в; облака тронулись; сияло веером света; бросил алую рябь; небо, вспыхивая, сияло; листьяв, пронизанных у края стеблем; устремив яркие копыя наступающего дня*) та слів, які містять сему “рух”: *разрыв, рябь, трепетный, ходьба, полет* та ін.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження мовних засобів вираження імпресіонізму в художньому тексті на матеріалі прозових творів О.С.Гріна (повісті “Алые паруса” та роману “Бегущая по волнам”) дозволяє зробити загальні висновки.

О.С.Грін - письменник, якому було притаманне особливе, імпресіоністичне бачення світу. Зображення дійсності крізь призму індивідуального сприйняття зумовлює специфіку його творчої манери. Автор намагається якомога повніше, яскравіше зобразити в творі картини природи, охарактеризувати зовнішність і внутрішній світ героїв, щоб викликати у реципієнта певні враження. З цією метою використовуються різні мовні засоби, основний з яких – лексична актуалізація. Однак для письменника, спроможного бачити набагато більше, ніж звичайна людина, окрім значень слів, важливою є й семантика звука.

Мовними засобами вираження імпресіонізму на фонетичному рівні виступає фонетичний символізм, тобто здатність звуків стимулювати ті чи інші незвукові асоціації. Аналіз повісті-феєрії “Алые паруса” показує, що звукова інструментовка тексту (особливо колірно-звукова) акомпанує основному значенню, вираженому лексично, підтримує

загальний емоційно-образний тон твору. Досліджуваний матеріал засвідчує, що у використанні колірно-звукового символізму простежуються певні закономірності.

Так, у змалюванні образу Ассоль переважають звукобукви **А** та **О**, які характеризуються як червоний (**А**) та жовтий (**О**). Це відповідає загальному емоційно-образному змістові повісті, оскільки Ассоль - символ вогню, що асоціюється з жовто-червоним кольором.

Прозаїчний, грубий світ Каперни представлений на фоносемантичному рівні “темними” графонами **У** та **Ь**. Таке враження підтримується й іншими фонетичними засобами – символікою “грубих” твердих приголосних – *к, п, р, т, д*.

Домінуючими звукобуквами у колірно-звуковому змалюванні образу Артура Грея виступають **И+Й** (“сині”), **У+Ю** (“синьо-зелені”) та **Э+Е** (“зелені”), що відповідає кольору води, символом якої є герой. Перевищують нормальні частотності “жовто-червоні” **О+А**, підкреслюючи величну сутність “в рыцаре причудливых впечатлений, искателе и чудотворце”. Наявність великої кількості “найшвидкішої та жвавої” **Й** символізує внутрішню активність Грея.

У пейзажних замальовках звукова семантика не лише підвищує загальний емоційний тон оповіді, але й створює своєрідні “звукообрази”, співзвучні образам змісту.

Оскільки матеріалом літературного твору виступає мова, а основна одиниця мови – слово, яке є виразником інтенції автора й основою для адекватного розуміння тексту, то аналізу піддалися лексичні засоби вираження імпресіонізму. Слово в імпресіоністичному описі поєднує в собі не тільки позначення предмета, але й викликані ним відчуття. Різноманітність вражень автора або його героя зумовлює багатозначність художніх деталей, які вирізняються новим, незвичним ракурсом моменту чи суб’єктивного сприйняття.

У дослідженні розглянуто вербальне оформлення імпресіоністичного ефекту в портретних та пейзажних зарисовках прозових творів О.С.Гріна (повісті-феєрії “Алые паруса” та роману “Бегущая по волнам”), тому що найбільш чітко “принцип враження” проявляється в описах різного роду: пейзажах, портретах, інтер’єрах.

Аналіз опису зовнішності персонажів творів О.С.Гріна показав, що портрети мають імпресивний характер, тобто передають не стільки деталі зовнішності героя, скільки враження від нього інших осіб або самого автора. Письменник, використовуючи деталь, мазок, натяк, окреме враження, звертається до активного сприйняття читача, змушуючи його відтворити образ у цілому.

У портретних описах мовними засобами вираження імпресіоністичного ефекту на лексичному рівні виступають:

- синестетичні метафори й порівняння;

- метафоричні антитези;
- перевага конотативного компонента над денотативним в семантиці слова;
- колірні прикметники та слова, що передають колір.

У проаналізованих пейзажах просліджується цілий ряд особливостей, характерних для імпресіоністичного стилю. Письменнику не властиві дуже розгорнуті описи природи. Пейзажні замальовки О.Гріна лаконічні, але завжди емоційно насичені. Вони зафіксовані уважним поглядом художника, який уміє відібрати із загальної маси подробиць найбільш характерні, що допомагають уяві реципієнта не тільки домалювати, але й об'єднати деталі в загальну зорову картину. Така картина, подібно до імпресіоністичного живопису, впливає на реципієнта сугестивно, надаючи йому суб'єктивного настрою, створюючи певне враження.

Враження передаються шляхом використання різних мовних засобів. На лексичному рівні виділяються:

- епітети, що містять емоційно-оцінне значення;
- оригінальні метафори та порівняння;
- використання значної кількості лексем у нових, контекстуальних значеннях.

Особлива роль належить колірним прикметникам, які набувають у творах О.С.Гріна індивідуально-авторського значення і часто символічного звучання.

Враження передається завдяки використанню цілого ряду метафоричних антитез, які створюють своєрідні мовленнєві світлотіні.

Динамізм описів досягається такими мовними засобами, як метафоризація (особливо дієслів), залучення назв птахів у ролі суб'єкта зіставлення, використання моторних елементів мови – дієслів ті дієслівних форм, актуалізація слів, що містять сему “рух”.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях:

1. Дегтярева Т.О. Цвето-звуковой образ Ассоль в повести-феерии А.Грина “Алые паруса” // Мова й культура народів Приазов'я: Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту імені П.Д.Осипенка (філологічні науки). Випуск 2. – Бердянськ. – 2000. - С. 65-71.

2. Дегтярева Т.О. Фонетические средства создания импрессионистического эффекта в повести-феерии А.С.Грина “Алые паруса” // Система і структура східнослов'янських мов:

Збірник наукових праць / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – К. – 2000.- С. 44-50.

3. Дегтярева Т.О. Цвето-звуковой символизм как проявление импрессионизма в художественном тексте (на примере творчества А.Грина) // Мова і культура: Науковий щорічний журнал. – Серія “Філологія”. – Випуск 3. – Т. VI: Мова і художня творчість. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго. – 2001. – С. 70-76.

4. Дегтярева Т.О. Лексические средства выражения импрессионизма в портретных зарисовках А.С.Грина // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. – Серія: Філологічні науки. – Суми: Видавництво СумДУ. – 2001. - №8(29). – С. 104-113.

Анотація

Дегтярьова Т.О. Мовні засоби вираження імпресіонізму в художньому тексті (на матеріалі творчості О.С.Гріна). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 – російська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2001.

У дисертації на матеріалі прозових творів О.С.Гріна (повісті-феєрії “Алые паруса” та роману “Бегущая по волнам”) досліджуються мовні засоби вираження імпресіонізму на фонетичному та лексичному рівнях. Аналізується явище фонетичного символізму, тобто здатність звуків викликати певні незвукові асоціації. Особлива увага приділяється аспекту звуко-колірного символізму. У контексті індивідуального сприйняття світу письменником розглядаються особливості використання лексичних одиниць у портретних та пейзажних описах. Результати дослідження можуть бути використані в аналізі мовних засобів вираження імпресіонізму в художніх текстах інших авторів та в подальшому вивченні мовної палітри творчості О.С.Гріна.

Ключові слова: імпресіонізм, фоносемантичні засоби, звуко-колірний символізм, синестезія, принцип “враження”, конотація, метафоризація.

Аннотация

Дегтярева Т.О. Языковые средства выражения импрессионизма в художественном тексте (на материале творчества А.С.Грина). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2001.

В диссертации на материале прозаических произведений А.С.Грина (повести-феерии “Алые паруса” и романа “Бегущая по волнам”) исследуются языковые средства выражения импрессионизма на фонетическом и лексическом уровнях. Анализируется явление фонетического символизма. Особое внимание уделяется аспекту цвето-звуковой ассоциативности. В контексте индивидуального видения мира писателем рассматривается использование лексических единиц в портретных и пейзажных описаниях.

В работе на богатом фактическом материале рассматривается явление звукового символизма как проявление импрессионизма в художественном прозаическом тексте на фонетическом уровне. На основе методики, разработанной А.П.Журавлевым, при помощи лингвостатистического метода исследования, проанализированы основные образы повести “Алые паруса” в аспекте цвето-звуковой ассоциативности. Установлено, что фоносемантические средства усиливают эмоционально-образное содержание произведения, фонетическая значимость поддерживает основные значения и коннотации, заложенные в семантике слов.

Установлено, что в использовании цвето-звукового символизма прослеживаются определенные закономерности. Так, в обрисовке образа Ассоль преобладают звукобуквы **А** и **О**, которые, согласно экспериментам А.П. Журавлева, характеризуются как красный (**А**) и желтый (**О**). Это соответствует общему эмоционально-образному содержанию повести, так как Ассоль – символ огня, ассоциирующегося обычно с желто-красным цветом. Прозаический, грубый мир Каперны представлен на фоносемантическом уровне “мрачными”, “темными” графонами **У** и **Ы**. Доминирующими звукобуквами в цвето-звуковой обрисовке образа Грзя выступают **И+Й** (“синие”), **У+Ю** (“сине-зеленые”) и **Э+Е** (“зеленые”), что соответствует цвету воды, символом которой является герой. В пейзажных зарисовках звуковая семантика не только поддерживает эмоциональный тон описания, но и создает необычные “звукообразы”, созвучные образам содержания.

Определено, что вербальное оформление портретных и пейзажных описаний повести “Алые паруса” и романа “Бегущая по волнам” отличается целым рядом особенностей, характерных для импрессионистического стиля. Портреты у А.С.Грина носят

импрессивный характер, то есть передают не столько детали внешности персонажа, сколько впечатления от него другого лица или самого автора. Пейзажи лишены информативности, даны сквозь призму восприятия действующих лиц. Основу гриновских пейзажей составляют переходы и переливы тонов, внимание к цвету и свету. Цвето-световые метафоры и символы зримо передают сущность изображаемых явлений.

Несмотря на то, что портрет и пейзаж относятся к описанию – статичной композиционно-речевой форме, А.Грин, подобно художникам-импрессионистам, придает всему, что он изображает, постоянное движение. Динамичность описания достигается различными языковыми средствами, и в первую очередь, – использованием моторных элементов языка – глаголов и глагольных форм (причастий и деепричастий), за счет употребления кратких прилагательных, которые представляют качество как состояние. Усиливается динамизм путем актуализации слов, содержащих сему “движение”. Лексическими средствами выражения впечатления выступают эпитеты, содержащие эмоционально-оценочное значение, синестетические сравнения и метафоры. В анализируемых текстах отмечается явное превалирование коннотативного компонента над денотативным в семантике слова, что объясняется субъективностью восприятия. Многие лексемы в творчестве А.С.Грина получают новое, окказиональное осмысление, обусловленное контекстуальным окружением. Особая роль принадлежит цветовым прилагательным и словам, передающим цвет и свет, которые приобретают индивидуально-авторское значение, часто символическое звучание.

Результаты проведенного исследования могут быть использованы при анализе языковых средств выражения импрессионизма в художественных текстах других авторов и при дальнейшем изучении языковой палитры творчества А.С.Грина.

Ключевые слова: импрессионизм, фоносемантические средства, цвето-звуковой символизм, синестезия, принцип “впечатления”, коннотация, метафоризация.

Summary

Degtyaryova T.O. Language means of expressing impressionism in belles-lettres text (on the basis of A.S.Grin's works). – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Philology on speciality 10.02.02. – Russian language. – M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2001.

The thesis examines language means of expressing impressionism on the phonetical and lexical levels (on the basis of prose works by A.S.Grin “The Scarlet Sails” and “The Running on the Waves”). The phenomenon of the phonetical symbolism is analysed, i.e. the ability of the sounds

to call forth certain non-sound associations. Special attention is paid to the aspect of sound-colour symbolism. In the context of the impressionistic world outlook of the writer, the peculiarities of usage of the lexical units in portrait and landscape sketches are considered. The achieved results may be used during the analysis of the language means of expressing impressionism in belles-lettres texts of other writers and while further investigating A.S.Grın's language peculiarities.

Key words: impressionism, phonosemantical means, sound-colour symbolism, esynaesthesia, the principle of "impression", connotation, metaphorisation.

Підписано до друку 09.04.02. Формат 60x84/16

Умовн.друк.арк. 1,0 Обл.вид.арк. 1,0

Наклад 100 прим. Замовл. №

Вид-во Сумського державного університету

"Ризоцентр" СумДУ.

40007, м.Суми, вул.Римського-Корсакова, 2.